

II

DE OPRICHTING VAN DE GROOTE SOCIETEIT

Toch 1763!

In de tweede helft van de achttiende eeuw werden er als gevolg van de Verlichting vele genootschappen in Nederland opgericht. Genootschappen op het terrein van literatuur, natuurkunde, onderwijs, etc. Zij speelden met (verlichte) ideeën over de plaats van de mens in de christelijk-feodale staat. De hiërarchisch geordende maatschappij gebaseerd op plicht en geloof, zou plaats moeten maken voor een staat, waar mensenrecht, recht op kritiek en vrijheid van denken gemeengoed zou zijn.

Jammer genoeg was in de tweede helft van de achttiende eeuw de bijdrage van de Republiek der Verenigde Nederlanden aan deze denkbeelden - vergeleken bij West-Europa - niet belangwekkend te noemen. Ook een klein provinciestedje als Arnhem is niet sterk beroerd door het geestelijk denken van het Westeuropese continent. Pas tegen het einde van de achttiende eeuw werd daar het genootschap Prodesse Conamur opgericht. Wel een belangrijk genootschap, dat de eeuwen trotseerde en in 1992 haar 200-jarig bestaan vierde. Met enige vertraging kwam men in Arnhem ook op gang.

Naast deze genootschappen ontstonden er ook gezelschappen, die zich een ander doel stelden, namelijk een gepaste ontspanning (van notabelen) onder elkaar. Gezelschappen met een meer vrijblijvend karakter, maar wel met een goed voorziene leestafel. Gezelschappen die naar Engels voorbeeld met het begrip sociëteit omschreven kunnen worden.

1745 Volgens het onderzoek van A. van de Rijt waren er omstreeks 1745 drie sociëteiten in Arnhem (4). Een tweetal rekestes van het tappersgilde aan de magistraat te Arnhem vormden de bron van dit gegeven.

De oudste sociëteit was gesitueerd op een der hoeken van de Turfstraat. Een ander gezelschap kwam bijeen in het wijnhuis Troost en later in het wijnhuis van de weduwe Schuerman. Waar deze wijnhuizen waren gelegen is niet bekend. Door opsplitsing van één der sociëteiten - waarschijnlijk die aan de Turfstraat - ontstonden een tweetal andere sociëteiten. Het grootste gezelschap huurde voor zijn bijeenkomsten een huis van de Commanderie van St. Jan.

Het kleinere gezelschap kreeg de naam van Nieuwe Sociëteit mee en huurde een huis van de Juffrouwen Opten Noorth. Mogelijk is dit in de Koningstraat gelegen, voorzover het dezelfde dames Opten Noorth zijn, die 45 jaar later dit pand aan De Groote Sociëteit 'Turpius ejicitur quam non admittitur hospes' verkochten.

Het tweede rekest meldt dat de Nieuwe Sociëteit gevestigd is in de Vijzelstraat en uit 15 leden bestaat. Van de Rijt komt tot de conclusie dat de schaarse gegevens omtrent de drie sociëteiten en de lange tussenperiode (ca. 65 jaar) ten opzichte van de (her)oprichting van De Groote Sociëteit geen relatie doen veronderstellen tussen één van de drie eerstgenoemde en de laatstgenoemde sociëteit.

De naam Groote Sociëteit duikt in Arnhem voor het eerst op in het jaar 1763. Deze sociëteit stond bekend onder de naam Groote Sociëteit 'Turpius ejicitur quam non admittitur hospes'. Volgens mr. A.P. van Schilfgaarde wil dit in vrije vertaling zeggen: 'Het is erger dat iemand het lidmaatschap ontnomen wordt dan dat hij niet wordt toegelaten'. Hieraan valt toe te voegen dat de spreuk ontleend is aan 'Tristia' van Ovidius, door hem geschreven toen hij na een 'affaire' met een kleindochter van Keizer Augustus in het jaar negen voor Christus naar Tomi aan de Zwarte Zee verbannen was (5).

1763

Voor 1969 behoorde deze sociëteit tot de Arnhemse prehistorie. Wel noemde Van Schilfgaarde in het van zijn hand verschenen boekje 'De Groote Sociëteit te Arnhem, opgericht in 1809' De Groote Sociëteit Turpius, maar hij kon slechts een tweetal zaken vermelden.

Zo bleek uit het archief van de Arnhemse Loge dat de directeurs van De Groote Sociëteit Turpius te Arnhem aan de leden van de Loge de comédie-, dans- en muzieksalen in de Oude Stadswaag verhuurden. De datum van ingang was 1 mei 1792. Voor de sociëteit tekenden: mr. D.W.A. Brantsen (gest. 1808), mr. J. Copes van Hasselt (gest. 1802), mr. R.I. Bouricius, mr. F. van Meurs en A. Croiset.

1792

Uit het archief der gemeente Arnhem bleek voorts dat ruim een jaar tevoren

de directie van De Grootte Sociëteit Turpius de Magistraat van Arnhem het voorstel deed de Oude Stadswaag op haar kosten in te richten als comédie-, dans- en muziekzaal. De Magistraat keurde dit voorstel goed en op 3 april 1791 werd de Oude Waag tegen een canon van 1 gulden en 10 stuivers in erfpacht uitgegeven.

Tot maart 1809 werd deze canon aan de gemeente betaald.

Van Schilfgaarde zegt vervolgens dat hij zich niet zou verwonderen als De Grootte Sociëteit Turpius was opgericht door een aantal Arnhemse aristocraten als tegenhanger van de Vaderlandsche Sociëteit. Zoals in het eerste hoofdstuk reeds werd aangegeven werd deze in 1785 opgericht, in 1787 ontbonden en in de tweede helft van 1795 (her)opgericht. Intussen is gebleken dat De Grootte Sociëteit Turpius in 1763 is gesticht. Gezien de uiteenlopende doelstellingen die beide gezelschappen nastreven, mag niet verondersteld worden dat de Vaderlandsche Sociëteit gesticht is als tegenhanger van De Grootte Sociëteit Turpius.

We beschikken intussen over belangrijk meer gegevens, wat te danken is aan een onderzoek in het gemeente-archief door Van Schilfgaarde in 1970 - het liet hem duidelijk niet los - en een onderzoek door Van de Rijt in 1990. We weten inmiddels dat De Grootte Sociëteit Turpius in de loop der jaren in verschillende onderkomens werd ondergebracht. Het laatste betrof een pand aan de Koningstraat (6).

Niet alleen de onderkomens zijn bekend - dat wil zeggen vanaf 1780 - maar in de koopcontracten werden ook de namen genoemd van een aantal directeuren van De Grootte Sociëteit Turpius (7). In het eerste hoofdstuk werd reeds de conclusie getrokken dat de leden van deze sociëteit behoorden tot de adellijke en ambtelijke aristocratie, hetgeen een bevestiging is van de gedachten die Van Schilfgaarde hieromtrent had.

1794 In 1794 bleek de sociëteit nog volop in bedrijf te zijn. Op 9 juni 1794 wordt namelijk Johanna Birke - kastelein van de sociëteit - ingeschreven als lid van het tappersgilde. Aangezien het lidmaatschap duidelijk verbonden is aan haar functie als kastelein, mag de conclusie getrokken worden dat de zaken op de

sociëteit goed liepen en dat ook de vooruitzichten gunstig waren.

Na het vertrek van de laatste 3.000 Oostenrijkers uit Arnhem, viel Arnhem zonder slag of stoot in handen van de Fransen. Het grootste deel van de bevolking - de patriotten - zal hun als bevrijders hebben gezien. De Orangistische heren van De Grootte Sociëteit Turpius zullen ongetwijfeld de Fransen als bezetters hebben gekwalificeerd. Het is waarschijnlijk dat de patriotten hebben aangedrongen op sluiting van de sociëteit. De Vaderlandse Sociëteit werd immers in 1787 na het einde van de patriottenperiode ook ontbonden. Hoewel hierover niets bekend is menen we een parallel te kunnen trekken met de gebeurtenissen in Zutphen en in Tiel.

1795

In Zutphen worden de Kleine of Oude Sociëteit en De Grootte of Oranje Sociëteit na de bezetting der Fransen in 1795 verboden.

Het verzoek van een aantal patriottische burgers, voorstanders van de nieuwe constitutie, werd hiermede gehonoreerd. Een verzoek tot opheffing van dit verbod werd door een commissie onderzocht die grotendeels uit dezelfde personen bestond die om sluiting verzocht hadden. Het oordeel van de commissie was negatief; bovendien, zo voegde zij er aan toe 'was sluiting niet zo'n ramp, want in 1787 hadden de Oranjegezinden alle patriottische verenigingen gesloten, terwijl nu in 1795 alle besloten sociëteiten werden verboden, hetgeen veel rechtvaardiger was' (8).

Tiel werd op 7 januari 1795 bezet door het Franse leger. De Grootte Sociëteit hervatte haar activiteiten op 17 maart 1795. Hoewel ook in Tiel de oude Magistraat was vervangen door een comité revolutionair, was er blijkbaar geen aanleiding de sociëteit te sluiten. Aangenomen mag worden dat de patriottische gezindheid minder algemeen was in vergelijking met de Arnhemse burgerij en dat de afstand tot de ambtelijke en aristocratische bovenlaag minder groot was. Een meer soepele houding ten opzichte van De Grootte Sociëteit kan hier het gevolg van zijn geweest.

Wel heeft de directie - om het imago van ontmoetingspunt van het Ancien Régime kwijt te raken - een grondige herziening van het reglement doorgevoerd, wat op 19 mei 1795 door de leden werd aanvaard. Deze 'democratise-

ring' van de sociëteit heeft haar vruchten afgeworpen, want het zou nog enkele jaren duren voordat de sociëteit haar deuren moest sluiten (9).

1798 In het vorige hoofdstuk werd gewag gemaakt van de op 22 januari 1798 in Den Haag voltrokken staatsgreep, die een verdere radicalisering in de Bataafse Republiek tengevolge had. In Gelderland moest het bestuur plaatsmaken voor een 'intermediair bewind van het voormalige gewest Gelderland'. Het besluit van Den Haag om over te gaan tot onmiddellijke sluiting van de Oranjegezinde sociëteiten werd op 18 februari 1798 door het intermediair bewind overgenomen.

Voor Zutphen betekende deze missive een herhaling van het verbod van 1795. De sociëteiten waren gesloten en bleven gesloten. Vermoedelijk is in het jaar 1800 De Groote Sociëteit weer geopend; een instructie voor de kastelein - gedateerd 1800 - wijst in deze richting.

In Tiel besloot de raad op 22 februari 1798 de beide sociëteiten te verbieden en zo sloot De Groote Sociëteit eind februari haar deuren. De leden besloten zich niet bij de sluiting neer te leggen en op 18 april 1798 werd een rekest ingediend, waarin o.a. naar voren werd gebracht dat men binnen de sociëteit - volgens het reglement - niet mocht discussiëren over politiek gevoelige onderwerpen. Het verbod werd opgeheven en de sociëteit kon in mei haar deuren openen. Dit lag in de lijn der verwachtingen, gezien onze voorgaande conclusie over een meer soepele houding ten opzichte van De Groote Sociëteit.

Keren we terug naar Arnhem. Van de periode eind 1794 tot november 1800 is niets bekend, maar zeer waarschijnlijk zal De Groote Sociëteit - gezien de Arnhemse verhoudingen - haar deuren in 1795 gesloten hebben, in ieder geval in 1798. Gezien de weinig tolerante houding van het toen aanwezige bestuur zal ieder rekest van de zijde der sociëteit om opheffing van het verbod afgewezen zijn.

1800 In deze context wordt het begrijpelijk dat in november 1800 een failliete boedel wordt aangetroffen; het sociëteitsgebouw moest na de laatste storm een deel van het dak missen, bovendien was een deel der ramen kapot. De

hypotheekhouder, mr. E. Opgelder te Zutphen, stuurde een rekest aan het stadsbestuur, waarin de mededeling, dat De Grootte Sociëteit Turpius sedert enige jaren geheel 'uit elkaar was gegaan, latende haar goederen, maar speciaal dit huis, leggen zonder eenige administratie of behering'. Hij verzocht aan het stadsbestuur curatoren te benoemen. Op 24 november 1800 worden R.R. Viervant en R. van Ruyven aangesteld tot curatoren, nadat gebleken was dat de laatste directeuren zich niet verantwoordelijk voelden voor zaken de sociëteit betreffende.

In januari 1801 werd een inventarisatie van de boedel opgemaakt. Bij mr. H.W. van Meurs - de gewezen secretaris van de sociëteit - trof men het archief van de sociëteit aan, bestaande uit ledenlijsten, ledenregisters, twee admissieboeken, respectievelijk aanvangend op 1 april 1763 en op 1 oktober 1787, onbetaalde obligaties, onder meer voor de danszaal, overzichten van geleende gelden, een reglement, een memorie- en resolutieboek, documenten betreffende de aan- en verkoop van sociëteitshuizen en een instructie voor de kastelein. Waarschijnlijk is dit archief verloren gegaan. Naspeuringen hebben althans tot nu toe geen positief resultaat opgeleverd.

1801

Mochten veel zaken rondom De Grootte Sociëteit Turpius in nevelen gehuld blijven, één ding is duidelijk: de desolate situatie waarin de sociëteit tijdens de Franse bezetting rondom 1800 verkeerde, is verklaarbaar. Geen gevolg van een minder solide financieel beheer der directie - zoals Van Schilfgaarde veronderstelde - maar een gevolg van een verplichte sluiting, die niet zoals in Tiel en later in Zutphen opgeheven kon worden. Tegen de achtergrond van de Arnhemse verhoudingen, nl. de 'overmacht' van de patriottisch gezinde burgers, lag dit in de lijn der verwachtingen.

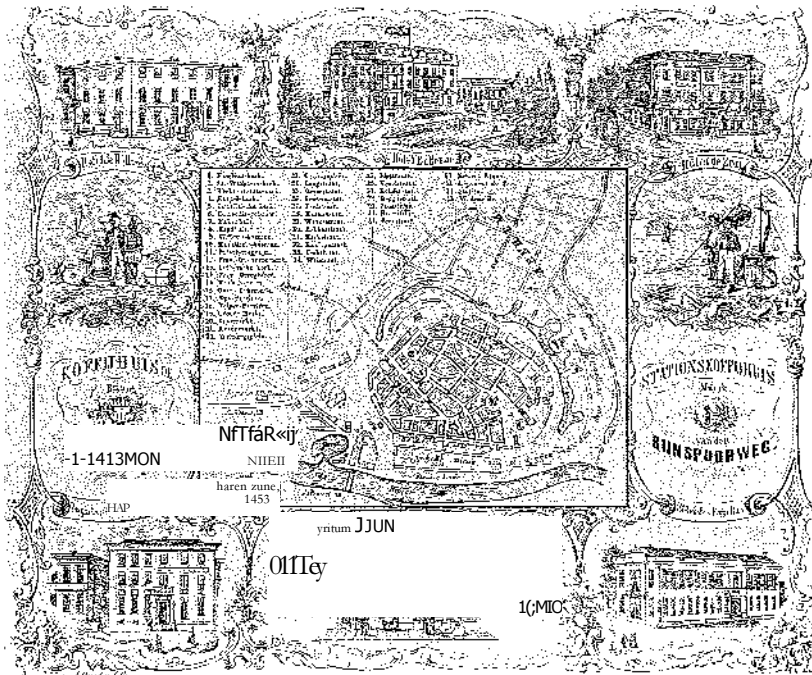
Op 1 juli 1803 werd het sociëteitsgebouw aan de Koningstraat 'aan De Grootte Sociëteit Turpius toebehoord hebbende, dewelke boedel desolaat is', voor f 8.076,00 verkocht aan de heer De Back. Met de opbrengst van deze verkoop zal de hypotheekhouder schadeloos gesteld zijn (f 6.500,00). Het overschot zal waarschijnlijk gebruikt zijn voor de betaling van de canon voor de concertzaal.

1803

Dr. F. Keverling Buisman - de rijksarchivaris in Gelderland - zegt in dit verband: 'Hier moet gewezen worden op een parallel lopende kwestie, nl. die van de concertzaal in de Oude Waag. De sociëteit had van de Magistraat van Arnhem, d.d. 3 april 1791 toestemming gekregen een dans-, muziek- en toneelzaal in de Oude Waag in te richten, tegen een betaling van een canon van 1 gulden en 10 stuivers per jaar. Wat de lotgevallen van deze zaal betreft is mij niets naders bekend geworden, maar vaststaat dat de sociëteit deze canon tot in 1809 is blijven betalen. Aangenomen moet worden dat deze betalingen zijn verricht door diegenen, die rechtens namens de sociëteit konden handelen, in casu de heren Viervant en Van Ruyven; tevens is waarschijnlijk dat het geld voor die canonbetaling geput is uit het overschot van de verkoping van 1 juli 1803. Deze gang van zaken lijkt bevestigd te worden door het feit dat de canon voor de concertzaal na maart 1809 werd overgenomen door de reeds eerder genoemde R.R. Viervant. Pas op dat moment schijnt mij een einde gekomen te zijn aan de activiteiten van De Groote Sociëteit 'Turpius'; van een formele liquidatie is echter geen sprake geweest (10).

1808 Maart 1809, het einde van de activiteiten van De Groote Sociëteit 'Turpius ejicitur quam non admittitur hospes'. Nog geen drie maanden tevoren 27 december 1808 - komt een 25-tal aanzienlijke inwoners te Arnhem bijeen in het logement 'Het Zwijnshoofd', op de Kleine Oord hoek Nieuwe Steeg. Het doel was 'ingeval daartoe een geschikt lokaal en een genoegzaam aantal intekenaren te vinden zijn, eene morgen- en avondsociëteit binnen deze stad op te richten onder den naam van Groote Sociëteit'. Vervolgens wordt een commissie samengesteld, bestaande uit de heren Copes van Hasselt, Van Haersolte, Van Limburg Stirum en Ardesch met als opdracht 'om enige prealiminaire artikelen te dressereren', om deze te tonen aan 'de meest aanzienlijke ambtenaren en voornaamste ingezetenen' van Arnhem, welke men als leden zou willen 'engageren'.

1809 Op 19 januari 1809 kwam men opnieuw bijeen in het logement 'Het Zwijnshoofd', waarbij de voorstellen van de commissie werden goedgekeurd. Op 6 februari 1809 werd De Groote Sociëteit opgericht; intussen hadden zich

Op de plattegrond van de stad Arnhem met haar uitbreidingsmogelijkheden, gedateerd 1853, staat in de linkerbenedenhoek een afbeelding van het logement "Het Zwijnschoofd", waar op 6 februari 1809 De Grootte Sociëteit werd (her)opgericht.

(L.A. Quentin, lith.; Arnhem, Gemeentemuseum)

91 leden aangemeld.

In de hiervoor genoemde brief van dr. F. Keverling Buisman zegt deze dat 'afgeleid kan worden dat er tussen de start van deze nieuwe sociëteit en de beëindiging van de activiteiten van de oude sociëteit tenminste een causaal verband is. Bovendien is er tussen de beide sociëteiten sprake van een personele band: verschillende leden van Turpius werden lid van De Grootte Sociëteit. Er is dus zonder meer sprake van een materiële continuïteit'.

Keverling Buisman vervolgt met: 'te uwer informatie moge ik in dit verband nog wijzen op het feit dat ook de continuïteit van b.v. De Grootte of Oranje Sociëteit te Zutphen, die in 1988 zijn 225-jarig bestaan vierde, niet onomstreden is. Ook hierbij wordt uitgegaan van enkele aannames die de continuïteit moeten waarborgen. Als echter de Sociëteit Turpius, in ieder geval functionerend vanaf 1 april 1763, gezien wordt als de rechtstreekse voorloper van de huidige Grootte Sociëteit, dan betekent dat in ieder geval, dat hij ouder is dan de Zutphense Sociëteit, die ruim twee weken later geboekstaafd wordt (16 april 1763). Na meer dan twee en een kwart eeuw is een tijdsperiode van ruim veertien dagen beslissend over wie zich de oudste sociëteit in Gelderland mag noemen'.

Weinig valt hier meer aan toe te voegen, zij het dat de briefschrijver niet bekend was met de verplichte sluiting van De Grootte Sociëteit 'Turpius.....', hetgeen de continuïteit meer aannemelijk maakt. Het kan ook haast geen toeval zijn, dat beide sociëteiten de naam 'Grootte Sociëteit' dragen en het behoeft toch niet verwonderlijk te zijn dat in het begin der negentiende eeuw de tijd dat de 'verlichte' ideeën in het Arnhemse aansloegen - de toevoeging 'Turpius ejicitur quam non admittitur hospes' als overbodig werd beschouwd. Evenmin is het verwonderlijk dat de directie in haar voortvarendheid de statuten - onder goedkeuring van de leden - in deze zin heeft veranderd en dat het door ons medelid A. de Jong - namens 's Koonings Jaght - geschonken spreekgestoelte was verfraaid met het opschrift: 'Grootte Sociëteit, opgericht 1 april 1763'.